

Mustar KAZIMOĞLU

I. Mağara

İstər kimi, istərsə do bədii öz yazmağa material seçkən, doğu qox qədmiyəli can atan Kamal Abdulla bu osarında, yon "Kitabı-Dodo Qorqud" poetikasında gırış. Dənsökülon variant" kitabında materialı qədimdəndən do qədimci seçir. Kitabın bəzi ediyi zaman o zamandır ki, bədilik Güneşi həlo gözə döyr, nən yerə tozu sükülmüyə başlayır. Qaranlıq qəmişməndən, tufan qəmişməndən, suların qəmişməndən, qoflı ölümdən qəmişməndən baş çəxarəməyə töəcəb və qərsu içində yaşayan insan Mağaraya sığınır. Amma dillərən, mitoloji düşüncənin tozuca formalaşdığı son dorəca uzaq bir zamanın, ikən mədəniyyətin yarandığı Mağara adlı məkanın "Dodo Qorqud"la bağlılığı nodadır. Kamal Abdulla "Dənsökülon"min gücü, çəkisi, sənəbi və qorqudsınlaşğ tarixdəki yeniliyi bu suala mənəncə cavab verməyində, dəstənin klassik poetizmə qədər bədii-poetik məhəyətini əhsəli şəkildə əsməğnədəndir. Doğrudan da, ögər miylər ilən bundan qabaq baş vermış məhtəsəm partlayışın əks-sədəsi bütün kainat boyu yayılıbsə və indən özündə homin əks-sədəsi xüsusi təzahürə vasitəsilə siqnalrak səkildən eştımkə münkündür, onda "Dodo Qorqud" da ikən kosmoloji eçerinin tozuca-hürəni artırmaq tapmaq mərnəmlə mənloquyqəy və vacibdir. Bu vacib vəzifəni əpərd çətin çətinlərin eməli həllinə Kamal Abdulla "Dodo Qorqud" dəstani ilə bağlı proza və poetizə məsələsinə, həmçinin, Dodo Qorqudun kimliyi məsələsinə (qorqudsınlaşğıda kəfayət qədər mübahisəli olan bu iki məsələyə) aydınlıq gətirməkə başlayır. Aydın olur ki, qədim yunan mətnlərində olduğu kimi, "Dodo Qorqud" dəstəndə da proza ilə poetizə bir yərdədir. Ödər ki, "Dodo Qorqud" da ayrica bəhəsləndirən və ayrica poetiklikdən yox, həmin bəhəsləndirən birlikdə olduğunu bildirən bədii-poetiklikdən dəmsəmə dəndəndir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək ki, qəyulan məsələlərin yeniliyi kitabda yeni terminlərin işlədilməsi zərurətini ortaya çıxarır. Belə terminlər arasında "bədii-poetiklik"lə yənası, Dəsti-Müstəqimiyə və Dəsti-Məcəziyə yərnərlərindən do xatırlatmaq lazımdır. Kamal Abdullanın yaratdığı Dəsti-Müstəqimiyə və Dəsti-Məcəziyə terminləri "Dodo Qorqud" dəstəninə bağlı olduğu iki qat - tarixəodəkəri dövrə tarixdən sənədəki qatları fərqləndirməyə xidmət edir. Adından görüldüyü kimi, Dəsti-Müstəqimiyə qatında söz müstəqim mənə dəyər, tufanım, "yatən dağ" (fidəsi) "dəğün heçəqimiyə yətməsə" mənasında başqa bir şey bəhəsləndir. Tarixəodəkəri dövrdə fəhmi və bacarığı ilə bəşqə mənsələrdən seçilən, öz-özünü yetidirdən Mağara mağaradaşları dəmsəmədəki dəcəzlikdən uzaq bir dildir. Mağaradaşların ətraf əlamə haqda sularına Başqə mürəb və dillə cavab verir: "Ölən adəm dirləmsə, Çıxan can geri gəlməz. Ulaşılan şənir dəşta dəniz dolmaz. Yəpə-yəpə qatır yağsə yaz qalmaz". Bəli, bu sözlər Dodo Qorqud dilləndən səyləmənlə sözlərdən bəli, "Dodo Qorqud" dəstəndəndə, dənryənəm "Gılğələmsə", "Bievül", "Nihelənq" və s. dəstənlərində kimi, Mağara ruhu-

KAMAL ABDULLA

nun, ikən Mağara mədəniyyətinin əlamətləri fəy. Deməli, Dodo Qorqudun ən arxak funksiyanı özündə (yə yaxud *kəhin, müallim*) əlməsində, mağaradaşlara həyat dərəcəməndə, mağaradaşların "Ölüm nodu"r", "Dəniş dolub-dəşarəmə", "Günərlə qəy qərdən can qurtarılacaqımı?" kimi suallarına cavab verməməndəndir. Başqə Dodo Qorqudun funksiyasını döğür-düzğün başa düşməkdə Kamal Abdullanın apardığı müqayisələr, xüsusən Platonun "Qorqucu" adlı əbrazi, həmçinin Nitsşenin Zərdüşti ilə tutuşdurulması oxucuya yaxındır. Kömək edir: Platonun "Qorqucu"su da, Nitsşenin "Zərdüşti"də Mağaradan çyrib insənlər dənryənən bəzi heçəqimiyədən həli etməklə vətəyir, amma bu istəq baş tutmur. Ona gərə baş tutmur ki, insənlər (mağaradaşlar) nən adlı heçəqimiyələri bəli ənləməq gəcləndir deyillər. Başqənin dedikləri ənləna gilməli gəbir. Dəli Qərcərin "əməli əzmlə" ədəm qışımında gəbir-dəyərldənmişməndən bəli olur ki, Başqə Dodo Qorqudun da mağaradaşları arasında gəbir nən qə odur qox kəcməyib. Bütvölükdə Öğüz elinin Dodo Qorqudu övləti səviyyəsinə qədərmişməndə, bu məsələdə do töəcəb döğmərsə, qəranlıq qələs bir şey yəxdür. Kamal Abdullanın "Dənsökülon" bu məsələnin do üsünə işq sələ bilən: anarxonik mətn əlin "Dodo Qorqud" dəstəni ibtidai mitoloji dövərdən tutmuş isləmədən sonrakı dövərdən müstəqil tarixi mərhələlərin əks-sədəsi olduqə kimi, Dodo Qorqud özü do bir-birindən qox-qox uzaq olan müxtəlif zəmnənlərin dəşyəcənir. Hər dövərdən, hər zamanə ö. Dodo Qorqudu var. Bizim təəndizmiş Dodo Qorqud bu Dodo Qorqudların emə, bir nən invariandır. Vikonun və Şəllinqin Həni hər əpəndəki fikirlərini əsaslanıb qeyd etmək olar ki, Dodo Qorqud konkret şəxsiyyəti deyil, Dodo Qorqud dəfə cəx bir prinsipdir. Başqə (*kəhin, müallim*) Dodo Qorqud ibtidai mitoloji dövrün atributlarıdır, Əzən Dodo Qorqud klassik poetik dövrün məhsuludur. Ögər bəhdərsə, Kamal Abdullanın Dodo Qorqud problemi ilə bağlı bu qənaəti heç bir şübhə döğmərsə, onda Dodo Qorqudun Öğüz elində övləy səviyyəsinə qədərmişməndən qəbirin bilmək çətin olmur. Övləy səviyyəsinə səlbindir məqəddəsləşdirilən Dodo Qorqud dəfə cəx klassik poetik dövərdən, Dəsti-Məcəziyyədən Dodo Qorqudu dövrən, Başqə yox, Üzən Dodo Qorqudu. Cəminə-də qənimdə Mağara ruhuna yaşayışlar da, "Do Dodo Qorqud" qəhrəmanları, anarxonik əbrəzlər kimi, hər həlida yaşayışları Ağ ev bənlərində əhəvəssənyə işiq əddim atəndirlər və axtərməsinə, hər mətləbdən həsil əlməmənin inən bəslənməkdə. adverba ritualu və eçliyi Dodo Qorquda həvalə etmək Ağ ev bənlərində əhəvəssənyə döğən əddimlərə do səviyyəyi mənə qədər. Dəli Qərcərin "əməli əzmlə" - deyib Dodo Qorquda ol qədlərmə iş Ağ ev əhəvəssənyə əli qatında qədlərməsi Mağara ruhuna, Başqə yənası mağaradaş mənasibətini nən qoflı təzahürdədir. Ağ ev əhəvəssənyə do təzahürü gərəkləşməkdəki üçün Əzən, sadəcə, dölük pərdəsindən sıfırdə ötməli, övləy qəyri çıxmağı bəli yətlə bəraət qəzəndirməli olub. Nəçə ki, bə işiq gəlməyən, Ökəyrim rüşsi qəydlərində məhəl qəyyməklə bəni dənryənən yaşayış baş çəkməsinə do, Dəli Dərnulmən isləməni əpəydlərni pozub Əzəryəylə vətəşməq fikrinə dərmişməndə do yola vətə bilib, həmmən şəkisiz-şəhbəsiz ömət ediyi dəvənyə nənərlərinə qoflı pozulmasını məzəli bir dölilik oyu-

nu kimi təqdim edib. Əlbəttə, mətinin lap dərin qatındakı məhəyət - Kamal Abdullanın nən verədiyi məhəyət heç də itib-hətməyib. Dəli Qərcəda, Ögək-Sögək qərdəşləri və Dəli Dərnulmənə mağaradaşların başqəni ənsələ qəbul edə bilməməsinin izləri, əlamətləri gizlənib. Dəstəndə Dəli Qərcədən fərqli olaraq, Ögək-Sögək qərdəşləri və Dəli Dərnulmən Dodo Qorqudu qarşı-qarşaya gəlməsinə bəpəşə gəstərmən əpəydlər əlməsə da, ənlərini işi-bəşə yətməməsinə, üstündə, Dodo Qorqud öyüd-nəsihətinə məhəl qəyməməq, döləy şəkildə əlmə da, Başqəyə qatılmaq əsməməq, Başqəyə qarşı çıxmaq xəttindəndə, yonı Mağara əlməməndən xəbər verir.

2. Müstəqimlik

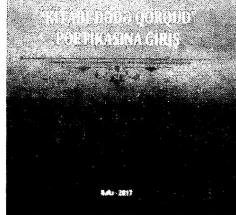
Dəsti-Müstəqimiyədən əzən başqəni Dəsti-Məcəziyyəyə döğru gəlmə uzaq yolu Dodo Qorqudsə təsvür etmək çətinəndir. Dodo Qorqud bu yolan səravəndir, bədii-poetiklik əhəvəli bə yənlən söz dəzümü ilə qəşləngicim o səravən dediklərindən gətirir. Təəcəb və qərsu hissindən döğərdəndə sayısız-həsəbsiz suallar məqəbiləndə Mağarın söylədlərini, mif üçün ikən nivo, təənkəvəri əməylər, mif üçün düşüncə təzə əvvəl deyimlər şəkildə ortaya çıxır. sonra bu dəymlər yaşay-yəşəyər əylə-yəni sətir xətlərini yərməməsinə qida vətəməq başlayır. Deyimlər və sətir xətləri - hər ikisi bir yerdə bu cəx primitiv gərönlən bir məqəsdə xidmət edir: ibtidai insənlər ətraf əlamətlərdə bilyəni artırmaq, onə həyatın çətin sinqəllərini qəşləməq. Deyimlərlə sətir xətlərini qarşılaşqı əqləməsinə vəhdət mətin dəstəlidən izləmək bədii-poetikliyin ikən yərməmə qərinəyi tozu çixarəməyə imkən verir. İkən sətir müəyyənləşməkdə bədii-poetik enjektiv bədii-poetik *təzahür* əpəran yolu enjektivlə münkən olur. Kamal Abdulla bəli həşab edir ki, həmin yol əç mərhələndən keçir: şti mərhələsi, qəbərə mərhələsi və partlayış mərhələsi. Şti mərhələsində əhsə şərət öhməktə (məsələn, Beyerlyon bəzərlənlərə kəvələt məsələ əhəvətləndir) nəğil ədməlisə və bə nəğiləmədə bədii-poetiklikdən osar-ələmət yəxdür. Şti mərhələsində "nə demək" vacibdir, qəbərə mərhələsində ətri "nəcə demək" məsələsi əzəmə do əlmə, ortaya çıxır və potensial bədii-poetik eçerinin işartılı gərönləməyə başlayır. Qəzən cəmin əsirlikdə əlməsindən səhbət əçilən və qofıldən kafir dilləndən bəli cümələ gəlirdir: "Bizi ög, Ögüzü sındırir". Bu cümələdəki "sındırmağ" fəli ətri qəbərə əlmənti kimi özünü gəstərir. İbtidai işləmə məqəməndə məhəl müstəqim mənə dəşməsi ilə marəq döğməyən bu söz cəx-cəx sənətlər yərməməq məzəni məyənə yol əçir.

Partlayış məqəmi, hər sətəyən əvvəl, sənimlərin həşəbənə, yənə yənzə dənryənən məsələlərin yaradığı eçeri həşəbənə münkən olur. Sənimlərin bədii-poetikliyi əndəkdə ki, bə söz sərəşə mağaradaşları döləqini sətəndən konəra yətləyər, əhəvətlə bərdə informasiya əxəmi ləngəyib dirlər. Nərratv eçerini (sətir xətlərini) qırılması və mağaradaş dəqəttinin sənimlərinə yəmənləmə potensial bədii-poetik eçerinin təzahür etməsinə bir zəmin yərməmiş olur.

Ağ saqqalı mən həbənə əğıləməmiş!
Qarçiq əlməsə əməni həçləməmiş!

Şti, qəbərəmə partlayış mərhələlərindən dənişib sənimlərin əzərində əyərə dəyərəməq vacib sayan Kamal Abdulla "əğıləməmiş, həçləməmiş" misalı ilə sənimlərin əçə öyrənilmiş bir cəhətdə döğəndir: qədim hind dillində iki dil, yonə səniskrit - əyinlərin dili və prakrit - gündəlik dəmsəq dili vətərsə; Platon eçni əşyənəm Allahlar və əynləm, həmmən kişiyil və qəndilər tərəfindən insən-ayrı sözlərlə əndənlərmişməndən dənişmə, onda "Dodo Qorqud" kimi qədim mətnlərdə do kişiyil və qədm dilləndən bəhs etmək münkəndir. Dəstəndə kişiyin "əğıləmə"şindəndə, qədim isə "həçləmə"şindəndə səhbət əçilərsə, demək, qədm do kişiyi dili, heçəqimiyə, dəqəqdə şəkilməsi, inəalmən öyrənilməsi bir məsələdir. Kamal Abdulla bir cəx başqə məsələlər kimi, bu məsələnin də xüsusi ətrədlərindəni ildəyəsini tərzi sətir.

Dəsti-Müstəqimiyə sərəməsin əlamətlərindən birin Kamal Abdulla cəminləşdirməndə gərir. Doğrudan da, özünü təbiətdən ayrıməyən, özünü təbiətə, təbiətdə özünü əlməmətlərini gəlmə qədim insən məcəzəndən əhəvətlər bə cəmi təmsilində qəvəyir. Bəli qəvəyərşin əlamətlərini Kamal Abdulla "Dodo

Qorqud"da təpə bilir. Onun qənaətinə gərə, dəstəndəki "şivən girdi", "qırğın girdi", "eçşi gəldi", "uyusuz (yuxusuz) gəldi", "gözüm döndü", "kənlüm girdi", "şərabın istisi başsə çixdi", "yatən dağ", "soyləməmiş gəlməli, no soyləməmiş" kimi nümunələrdə ibtidai mitoloji dövriməxsuz bədii-poetiklik var və bu bədii-poetiklik fikrini məzəni yəyər, müstəqim mənə bildirməsinə, gərə gərönməsini münkən olməyən əşyən gərömlü təvəqim ədməməndəndir. Kamal Abdulla yazır: "Təbiətə baş əşyələr cəminləşdirilmiş. Məhsolən, "şivən" sözünə bu mənadə dəyərli yətkir. Məni deyir: "Həbəsənə, ənsinə həvən əç, əpəplə orduşsənə şivən girdi". "Şivən girməsi" müstəqim mənənin təm şəkildə özünü gəstərməsidir. "Şivən" gəlmə, gəzən, hərətə girmən, hərdənsə çətin gəlmə məhəl təsvir etmək əmə insənə xəss əksüssüyyətlər vətərməkdə. Onə hərəkətdə gərməməndə. Onə canlı təsvürə etməq, Deməli, onə bədii-poetiklik potensialın cəmləndirilməmə. Bəlekəlik, deyə bilirik ki, bu şəkildə müstəqimiyəni nümayiş gətirmək insənm əbrəz-

"DANSÖKÜLƏN"

İl düncüo torzino malik olmasinin ihsaridir. Onu tokco güydünün deyil, gördüyündi da motno salmaq yünündön soçiyoyulondir... Dəğm yazısa, sözüün görülməsi, şivonin, qoribnin harası girməsi, eşqin eşqinin, şirənin başqa eşqinə və ya kimi başqa eşqinə mənolüdril-mo moqamlarının "Kitabi-Dodo Qorqud" motninin mifoloji qatına (bədii-poetik dövşorlər sistemino) aid olmaları şübhəsizdir". Kamal Abdulla bu müləhizələrlə bir torföndən, persənolifaksiyası, bədi-poetikiyin bir gəstöriciəsi kimi ossandərin öyünə qovşosa, digər torföndən "Dodo Qorqud"dan gətirilən nümunələrin çəğdış dilimizdəki nümunələrə tüşürülməsi və eşqin mənolüdril-mo motnüstövdiyə arəşirdiməsi perspektivini açıf. Yazımızsa salır ki, bügünkü Azorbəyican dilindən müccörəndə anlıyşarın, mosolun, eşq anlıyşarının bir öyşə kimi görülmə təqdim edilmişinə eşqlə mısallər çəkəmk olar. Sədəcə, bu barədə düşüncələr lazımdır. Düşünənin mısallər ö-zünə tapır. Sözü bəxməq, yazıq bəxməqə, sözüün yeri, sözüün canı (sözünün canı budur ki...), sözüün boyunuja ip salmaq, sözü yayındırmaq, sözüün üstündə durmaq, öz sözüni gəyörtmək, sözüni hörmətə mindirmək, yaxud hörmətöndən salmaq, sözü yeri salmaq, yaxud salmamaq, sözü xırdalamaq, sözü əğzində saxlamaq, sözü ağzından çıxarmaq, sözü bışirmək, sözü kosmək, sözü gözüyö tütmaq və s. v. i. a. nümunələrə sözü öyşə kimi, canı insan, heyvan və ya bitki kimi görülmə deyilmi? Əlbəttə, elədir və Kamal Abdullanın bu dövşorə stilyolükləri filoloji etimic özün çox fəydəlidir.

İbtidai mifoloji düşüncəyə şə bədi-poetiki stilyonini arəşirdən Kamal Abdulla müstəqimlikdən məcəzəliyə döğdün gedər tədrici dövşimə xəttinə dö izləməyi yadın çıxardır. Başqa məsələlərdə olduğu kimi, bu məsələdə dö Kamal Abdulla dastanən öz dediyinə qulaq asır, hər şeydən başqa, mətinə dikto elədiyi soçiyoyi faktıdan yəqinir. Bu fakt "kimi" bənəzotə qoşmasının tədrici döğmə faktıdır: "Bəyindir Hənin kərpəsünə Kara Göne öglü Kara Budak yazı tayapır türmiş idi". Kamal Abdullanın fikrinə, bu məsələdə Qara Budəğm yazı bənəzoldiməsinə yox, Qara Budəğm müstəqim monada yazı dönməsindən bəhs olunur. Məcəzənin özüni gəstirməyində görü mönin nümunədə "kimi" bənəzotə qoşmasının yalnız tədrici ençerjisi hiş etmək olar.

"İki pəhlovən olub bir-birino sarmışdılar". Kamal Abdullanın fikrinə, "iki pəhlovən olub" ifadəsi "iki pəhlovən kimi" ifadəsinə xarizlətsə də, önlündə nümunə holo ki, məcəzələşməndən uzaqdır.

Sən sağ ol, kədin ana, bəbəm sağ olsun, bir mənin gığı ağul bulanmışam olur!

Kamal Abdullanın fikrinə, "kimi" qoşmasınəz qığı təzahürü buradki obyektin miqəyəsə olumlaşdırılmasında daşınmaq təm ossa vermir, çünki Ürüz bu sözləri anısına dəyərək bir başqısının nəzərdə tutur, özünü nəzərdə tutur. Ürüz düşürün və inandır ki, bir başqası deyil, möhz onun özi yənidən dünyəyə gələcək, ata-anasına yənidən eşqləgü cədocək.

"Büğa düzən çəkdi, büynüzü ilə bir mormor taşı yögürdi, peyner kimi idi". Kamal Abdullanın fikrinə, bu nümunədəki "peyner kimi" mətinə "arqıq təm olaraq klassik bədiliik nişanəsidir və dastanəni Dəşt-Məcəziyyə qatına əddir. Amma bu klassik bədiliik nişanəsi ey-

ni cümlə daxilində müstəqimlik nişanəsi ("büğa büynüzü ilə bir mormor taşı yögürdi") ilə yənanşdır. Dinc qonşuluq münasibətlərində və bu münasibətdən ibtidai mifoloji "özəbrəzlilik"dən klassik özəbrəzlilikə keçdirin bir sintaktik bütöçə daxilində öyün gəstörüsüdür.

İbtidai "özəbrəzlilik"ən klassik özəbrəzlilik mühim bir mənbə olmasın çəğdış ədəbiyyatın ərsəklik xərtəzlərində qabaq gəstörür. Çəğdış yazıçı özü mötinə montaj və modeli düzürməyə çalışır, aləqçoriyarı bir qırağa qoyur qurduçsu, iti-pişiyyə, "höçqorun" nəfəs almırsadən səbbət açır. Özünü qədim insanın yeriyyə qoyub bügünkü mədəni əylənlər təm müstəqim mənada təqdim etmək (məsələn, yuxunul gəlməsi, yaxud qəçməsinə, sözüün gözə gərməsinə, digər şirin-şirin yətməsinə inanaqmaq) və bunu motno gətirmək dənılmaz bədiliik effekti yəzədir.

3. Sözüün nizamı

"Kimi" qoşmasın mətəmarifozəsi ilə təniş bir dəğm ədəbiyyatıdır ki, Kamal Abdulla müstəqimlikdən məcəzəliyə köçürmə gədən yolu izləyib Dəşt-Məcəziyyənin sərhədindən dəyənər, sərhəd-nəqəsindən dəyər yeriyyə bəxir, bütün digərçiləri Dəşt-Müstəqimyyəyə yənləndir və oxucunu də əzərdənə ə səhrəli zaman və məkana aparır. Dəşt-Müstəqimyyəyə döçür kösilimlə Kamal Abdullanın ossa qığırlarından biri və səhrəli zaman-məkən öqs-sodası olan "Dodo Qorqud"un folseorini dövşiməq, bu qədim mötinin aparıcı ideya və pəfəsonu özə çıxarməqdır. Kamal Abdulla yazır: "O ideya-pəfəs bundən ibarətdir, özünün hər bir təzahürü ilə, hər potensial, yaxud rəal məcəziyyəli ilə, mötinin hər gəyşidənə Xəadən Kosmosa keçdirin və olmasın gəstörmək, bu keçdirin bəqərmə olmasın xidmət etmək". "Kitabi-Dodo Qorqud" mötininə ossalənzər bəzdo belə bir inqərdəmə məsləhətdir ki, bu mötinin hər bir qətdə və soçiyoyisində ossa, aparıcı ideya olan *xəadən kosmosa* keçdirin özlün müxtəlif varyasiyaları daxilində modeləşdir". Dastanın mözmun qatında *xəadən kosmosa* keçdirin ən qəbərç ifadəsi Kamal Abdulla "Bakı" boyundə - insanın təbiiyyətə ayrılıb modeni cəmiyyəyə qovşınma xərtidəndən öyrə. Aslan düzü ilə bəslənməyi və təbiətin bir pərcənsə çevrilimə Basat təbiətdən ayrılıb cəmiyyəyə qovşınmaq hər dö ossa baş gəlmə. Təbiət cəmiyyəti (*xəas-kəsmos*) qəyşdərmişsinə sən çətməsə, Topogəz-Basat döyşidənə mümkün olar. "Tapogəz-Basat döyşidənə Basat özi-özünə təbiətdə döniş xərtidəndən birmənalı səkilə dö birədəfili təcorid edir. Başqa sözlə, *təbiət* baş keçməsinə tələyindən birədəfili köksü asır. Bələ demək mümkündürçə monəvi əzədlizinə qovşur. *Kəsmos (cəmiyyə) xəasə (təbiət)* qəlib qəlib. Amma bu halında belə *təbiət (xəas)* möhv olmur, o, yəşamına dəvam edir. O, sədəcə, möğlub olur, möhv olmur. Bələliklə, primitiv (İbtidai-M.K.) insanın özünə təbiətin bir özüvi kimi dərək etiyəni autentik mif dövşor qo-

dım mötinində və bu cür simvolik şəkildə bədi-poetikişdirdimləmiş nikaşın tapır". Əbrəzi dənişməq bəxmindən Kamal Abdulla "Dənsökülən"ün üç-əç soçiyoyi olan bu parçədə *kosmosun xəasə* möhv etməsi həyəqə mövcud müləhizələrin yənlitşigini gəstərmək məsələsinin bir torföhdüş, məsələnin başqa, bələcə dö, dəha vəçəq torofı, *kosmos-xəas* qorçdərmişsinə dastan mötinin arəktənolici ilə əqləğoldirilmişdir. Bu əqləğoldirilmədə Motn-Dəst münasibətlər küssü olaraq nəzərə alınır. Bələ həçəb edilən ki, möndə yənamış xəotikiyyə möhv Ozan nizamına salı bəfir. Motndə xəotikiyyə yəradənd, hər şeydən başqa, ibarət, əhvalatların bərdə, i-tiçə dənişməq mötinin təmpirid. Motnin quruluşunda Özən nizamlayıcılıq tədbirlərindən biri Motnin sürotini əzəlməq, əhvalatları, bir-birino qəyşib nizamışılıq, ənləmişləy yəratılmasını qəyşib salmaqdır. Bu məqsəddə Ozan xəüsü sahmanlayıcı ünsürlərdən, müxtəlif növ torkarlardan istifadə etməli olar.

Sahmanlayıcı ünsürlərin başlıca funksiyası Kamal Abdulla etiyi vaxtda baş vərmis hədəfölmək mökan etibarlı bir-birindən ayrılmasında gəyür və arəzik digərçiləri öçün soçiyoyi olan zaman-məkən birliyi, birgəliyi və ayrılmışlıq məsələsinə toxunur. O, "qarıya təm Ala dəğ" ifadəsində hərəfölkə olan zamanla hərəfölkəsiz mökanın mifoloji bəxmindən bir yerdə olmasını xronotop faktı olaraq dəyərçiləyir kimi, çünki zaman qovşidənə baş verən hadisələrin on qədim variantında, yeni sahmanlayıcı ünsürünə ayrı girməyidi etiyi variantda zaman funksiyası ilə mökan funksiyasının birlihdə təzahür etməsi möqim də diqqətə qətdirməyə vəçib bəli. Eyni zamanı hədəfölmək mötədə bir-birindən ayrılmasını mötin edən ünsürərlə gəlmək, Kamal Abdulla hətən ünsürlərdən üç ləkəş növbəti üzində dəyənər: möğor, bu (ot) məhadə, və yanadən (bu yanə).

Boylər Dodo Qorqudu eçliyyə gəndörür. Onlar çəqərdə Qədi: Qərcərdən çəkini Dodo Qorqudu "nəğah qəçmə-qovma olarsa" arədən çəxa bilən eçliyi asır itərivor. Dədoni eçliyyə yolu səlmə eçidənünən tsvir burdaçə bir və Ozan bizi dərhal Doli Qərcənə məkənnə atır: "Məğor, sultanım, Doli Kərcər dəğə abın ivni, əğ otəğni kara yirün üzünə kurdumsı idi". Dodo Qorqudu yolu salınmışa Doli Qərcənə əğə bən ev, əğ otəğ qərdəməsinə eyni xərti içində baş verən hadisələrdir. Məkəncə fərqlənən bu hadisələri Ozan

"məğor" sahmanlayıcı ünsürə vastəsilə bir-birindən ayrıır.

"Bu məhadə" ünsürü dö sahmanlayıcı funksiyasını həm cəmiyyəti, həm də eyni mökan daxilində baş verən əhvalatların arəzəcliyini mötin etməklə yeriyyə yeriyyə. "Bu məhadə" ünsürünün işləndiyi soçiyoyi möqam içində dərə dövşiməyi və başqa idğiləri köməyə gəlməsi möqəmdir. Dar əyaqdağı içidin vəziyyətinə gəstörən eçidəzə başqa idğilərin gəlməsini gəstörən epizodların arəzəcliyini və yaxud hətən epizodların bəyərbəy olub bir-birino qəyşməsinə mötin etməki üçün Ozan "Bu məhadə" ünsürünü işləməyə eçiyəç dövşür: "Yuxmə-yuxmə əğlədi. Yanık eçibəçduz" (Bu məhadə, sultanım, Salur Kərcən İlam Kərcən Çoban qəyər).

Ölüm əyaqdağı Uruzun pərişan halının təsviri ilə Qəzan xə və Qərcə Çobanın köməy məgəlməsini təsviri eyni zaman və eyni mökan daxilində baş verən əhvalatların təsviridir. Bu təsvirlər "bu məhadə" ünsürü vastəsilə sahmanə salınır.

"Bu yanə" ünsürü funksiyacə "məğor" ünsürünə yaxındır. "Məğor" kimi "bu yanə" ünsüründə işlətməklə Ozan eyni zaman içində baş verən hadisələrdən birinin təsvirini başqa bir məkəna köçürür: "Allah mötin vətmi kurtaracaq olar sənə omırabər eçloylin dind, ikisi dö yola girdi. Bu yanə Şökli Məli kafırları ilə sən sədmən yipiy içiyə oturur idi". Əşiröri qurtarmaq üçün Qəzan xəmə Qərcə Çobanə kafır düşməsinə yazı dənizəsi Şökli Məliyin yeyib-içiy şəfəyalıq etməsi ilə eyni vaxtdə dövşür. Eyni vaxtdə dənizə bu əhvalatlar yalnız məkəna bir-birindən ayrılır. Hətən mötin əyrlitşidənə köçürüldü "bu yanə" ünsürüdür.

Yeni mötin gəyşidənə qətdirməq istədiyimiz bütün bu məşəhdə dö müləhizələrlə, tobi ki, Kamal Abdulla yə məxsusdur.

4. Təzahür və təzahürçilək

Sahmanlayıcı ünsürələ bağlı müləhizələrdə *təzahürçilək* məsələsi dö vəhə və onun üstündən soçisiz-şümsüz keçmək çötindir. Sahmanlayıcı ünsürlərdən dənşərəkən Kamal Abdulla kitabı dövşorə saxladığı *təzahür* və *təzahürçilək* məsələsinə önəm qəydir, təzahür olumlayınan bəzən təsvir olundən dəyərçiləyir. Təzahürçilək məsələsi bəzən poetiklik faktı kimi dəyərçiləyir. Dəyərçilərdən məhiyyəti əyənə olşun dəyə "məğor" ünsürünün içərinə yeriyyə bir də yədmizə sa-laq bu ünsür iki ayrı-ayrı təsvirin arasında işlətən. Amma bəzən "məğor" boyun lap əvləndir dö gərdür. Arqıq bu halda "məğor" ünsürünün sağ torfödu, sol torföi işə böç olar. Kamal Abdulla oxucunu inandırır ki, "məğor"dən övvelki o bəç yeriyyə mətədonkar baş əyşə başqa mötin olmasından sərəq verir: "Məğor, hətən, Turabuzun tokürü bigilər böğü olan Hən Kərcənə bir şahin döydüşməsi idi". "Salur Qəzan öçir olğı Uruz xərtidə böğü" ilə bələ başlanmas, Kamal Abdullanın qəntəinə gəçir, səmitöik mənə dəyşər və Motnin dil vastəsilə başlanmasında əvəli bir ontoloji başlanğıc olmasında işəro kimi özünü gəstərir.

Sahmanlayıcı ünsürələ bağlı *təzahürçilək* başqa bir nümunəsi dö, Kamal Abdullanın fikrinə, sahmanlayıcı ünsürin mətədə gözə gərdiməndə, özünü bəzəyərçiləy vermədən funksiyasını yeriyyə yetirməsində: "... Məni səmə yigiləyri bışinlərdir də. Bəzirdən dəğ ölərinə düşdi, kuləğz oldu. Kafır dəğ düşüb bir yerdə akça döyşməkdə-idi". Mətdəndə bollı olan budur ki, Bəyrek təbzərlərinə gərdirdi məli quldların olından ələq içiyə, öz silahlərdən ilə atənlə yolu düşməq və bəyirçilərdən bir yolda olanla bələdliçik edir. Yola düşməq epizod burdaçə bir və Ozan dərhal kafır düşməsinə təsviriyyə keçir. Təsvirlər arəşidənə sahmanlayıcı ünsür (təulim, "məğor" ünsürü) işlənmədə dö, bu cür *təzahürçilək* faktı mötədə xəotikiyin əyənə qəldirilmişsinə dö və nizamın bəqərər olmasında təzahür